वेदान्त-दर्शन

वेदान्त-दर्शन-चित्रम् ।
(ब्रह्मसूत्र-चित्रम्)

ब्रह्म (परब्रह्म—परमात्मा)

ब्रह्म (शक्तिमान् परमेश्वरः)

प्रकृतिः (मायापरनामधेया ब्रह्मशक्तिः)

अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासा (१।१।१) जन्माद्यस्य यतः (१।१।२) शास्त्रयोनित्वात् (१।१।३) तत्तु समन्वयात् (१।१।४) चेतनः (१।१।५-११) आनन्दमयः (१।१।१२-१९) अन्तःस्थः हिरण्मयः पुरुषः (छा० १।६।६-८) (सू० १।१।२०-२१)

प्राणः (छा० १।११।४-५) (कौषी ३।१-३) (सू० १।१।२३; १।१।२८-३१)

(सू० १।१।२४-२७; १।२।४०) उपास्यत्वेनोपदिष्टः (मनोमयः पुरुषः)

अत्ता (कठ० २।२५) (सू० १।२।९-१०) आत्मानौ गुहां प्रविष्टौ

आत्मा (ऐत० १।१) (सू० १।४।१६-२२) अन्तरः (अभ्यन्तरः)

अन्तर्यामी (बृ० ३।७।१) (सू० १।२।१८-२०) अदृश्यत्वादिगुणको (सू० १।२।२१-२३) वैश्वानरः (छा० ५।१८।१-२) (सू० १।२।२४) द्युभ्वाद्यायतनम् (मु० २।२।५) (सू० १।३।१-७) भूमा (छा० ७।२३-२४।१-२) अक्षरम् (सू० ३।८।७-८) (सू० १।३।१०-१२) पुरुषः (प्रश्न० ५।१) (सू० १।३।१३) दहरः (छा० ८।१।१) (सू० १।३।१४-२३)

प्रमितः (अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषः) (कठ० ४।१२-१३) (सू० १।३।२४) कर्त्ता (कौषी० ४।१९) (सू० १।४।१६-१८)।

उदासीनः (सू० १।३।७) धर्त्ता (सू० १।३।१६) (सू० १।३।१७)

अनुभयलिङ्गकः सदेकरूपः (सू० ३।२।११-१३) अरूपवत् (सू० ३।२।१४) तन्मात्रम् (सू० ३।२।१६-२२) अव्यक्तम् (सू० ३।२।२३-२४) (सू० ३।२।२४) अवैशेष्यम् (सू० ३।२।२५-२६) ज्ञानस्वरूपज्ञानाधिकरणस्वरूपः उभयव्यपदेशः (सू० ३।२।२७-३०) ब्रह्मणः परं नास्ति (३।२।३१-३७) सर्वगतम् (३।२।३७) फलमतः (३।२।३८-४१) विशेषानुग्रहः (सू० ३।४।३८)

ब्रह्मणो जगज्जन्मादिहेतुत्वे तद्विपरीतस्मृतीनां निर्विषयत्वापत्तिरिति न शंक्यं तासामभ्युपगमे ब्रह्मकारणवादिस्मृतीनां निर्विषयत्वं स्यात् (२।१।१-२)। ब्रह्मनिरपेक्षो योगोऽपि प्रत्युक्तः (२।१।३)। अचेतनस्य जगतः कारणं विलक्षणं चेतनं कथमिति न शंक्यं लोके तथा दर्शनात् (२।१।४-७) प्रलये कार्य्यकारणयोरेकीभावदशायां कार्य्यवत् ब्रह्माऽपि स्थौल्यादिधर्म्मकं स्यादिति न शंक्यं तत्रापि दृष्टान्तसम्भवात् (२।१।८-१३) वस्तुतः कार्य्यकारणयोरनन्यत्वम् (२।१।१४-२०।) जीवात्मनो जगतश्च ब्रह्मणस्तरङ्गादिवत् समुद्रवत् अतिरिक्तत्वमपि अतो न हिताकरणादिदोषप्रसक्तिः (२।१।२१-२३) उपकरणरहितमेकाकि ब्रह्म जगतः कारणं भवितुं नार्हतीत्यपि न शंक्यं क्षीरवत् देवादिवच्च तस्य सम्भवात् (२।१।२४-२५) ब्रह्मणो निरवयवत्वेऽभ्युपगम्यमाने कृत्स्नस्य ब्रह्मणो जगदाकारेण परिणामप्रसङ्गः सावयवत्वे च घटादिवदनित्यत्वप्रसङ्गः इत्यपि न शंक्यं श्रुत्या ब्रह्मणः कृत्स्नप्रसक्त्यभावस्य निरवयवत्वस्य च प्रतिपादनात्; वस्तुतः सर्वशक्तियुक्ते ब्रह्मणि सर्वमेवोपपद्यते २।१।२६-३१। ब्रह्मणः प्रयोजनाभावात् कथं जगज्जन्मादिहेतुत्वमिति न शंक्यं यतः लोकवत्तु लीलाकैवल्यम् २।१।३२-३३। सृष्ट्यादिवैचित्र्ये ब्रह्मणो वैषम्यनिर्घृणत्वप्रसङ्गो न शङ्कनीयः अनादिकर्म्मापेक्षतया तत्सम्भवेन दोषाभावात् २।१।३४-३६। सर्वधर्म्मोपपत्तेश्च न कश्चन दोषः २।१।३७।

रचनानुपपत्तेरनुमानं प्रधानादिकमचेतनं स्वातन्त्र्येण जगत्कारणं न भवति २।२।१-२५। अभावतो भावो न सम्भवति २।२।२६-२७। न बाह्यार्थस्य अभावः

अनेकान्तवादोऽपि न सम्भवति २।२।३३-३६। 'पत्युः' जगत्कर्त्तृत्वादिकं न सम्भवति २।२।३७-४१।
ब्रह्मणो जीवात्मा उत्पद्यते ततो मनः ततः अहंकारः इत्येवमपि न सम्भवति २।२।४२-४५।

परमात्मजीवात्मनोः भेदसूचकानां केषाञ्चित् सूत्राणां संख्या प्रदर्श्यते। (१।१।१६-१७) (१।२।३-४) (१।२।८) (१।२।१२) (१।२।१६-२०) (१।२।२२-२६) (१।३।२) (१।३।४-५) (१।३।७) (१।३।१८) (१।३।४२-४३) (२।३।१६) (२।३।४६) (३।२।१)
ब्रह्मजगतोर्भेदसूचकानि प्रायेण सर्वाण्येव सूत्राणीति न तत्संख्या प्रदर्श्यते।

वाक् मनसि सम्पद्यते ४।२।१ २।

तन्मनः प्राणे सम्पद्यते ४।२।३।

स प्राणः अध्यक्षे (जीवात्मनि) सम्पद्यते ४।२।४।

सोऽध्यक्षः जीवः सूक्ष्मभूतेषु सम्पद्यते ४।२।५-६।

तानि सूक्ष्मभूतानि परे परमात्मनि सम्पद्यन्ते ४।२।१५-१६।

कर्म्मिणामुपासकानां च मरणकालीना सम्पत्तिः समाना ४।२।७।

सृष्टिः

स्थूलशरीरम्

सूक्ष्मशरीरम्

चन्द्रलोकम्

ब्रह्मलोकम्

यमालयम्
(सप्त नरकस्थानानि)

१। अनिष्टकारी।

२। इष्टकारी।

३। ब्रह्मोपासकः।

ब्रह्मोपासनं सर्वोपनिषत्प्रतीतिगोचरः समानम् ३।३।१-४। अन्यत्राभिहितानामानन्दमयादीनां गुणानामन्यत्र सम्बन्धः

—तल्लक्षणार्थोपलब्धेरनियमः ३।३।३१। आधिकारिकपुरुषाणां कपिलव्यासादीनामधिकार-

"दशमहाविद्यासिद्ध "सर्वानन्द (सर्वविद्या) कुलोत्पन्न–महामहोपाध्याय–महामहाध्यापक—श्रीअन्नदाचरण तर्कचूड़ामणि-प्रणीतम्। १९२९ ई०

"दशमहाविद्यासिद्ध "सर्वानन्द (सर्वविद्या) कुलोत्पन्न—श्रीयदुनाथ शास्त्रि-योगविद्याविभूषणेन प्रकाशितम्। मूल्य—।।) आना

काशीधाम, रामकृष्ण यन्त्रालय से प्रोप्राइटर श्रीयुक्त नीरदचन्द्र चट्टोपाध्याय कर्तृक मुद्रित।

